

LANSTYÁK István–SZABÓMIHÁLY Gizella

Standard – köznyelv – nemzeti nyelv*

Közismert, hogy a nyelvek rétegződésével kapcsolatosan óriási „szemléleti, kategorizálási és terminológiai zűrzavar” uralkodik, s nemcsak magyar, hanem nemzetközi viszonylatban is. Témánkból következően bizonyos műszóhasználati kérdésekre ki kell térnünk; természetesen nem tehetjük ezt azzal az igénnyel, hogy akár csak felületesen is áttekintsük az ezzel összefüggő problémákat.

Munkánkban a magyar nyelv központi, reprezentatív változatát – az újabban terjedő gyakorlatnak megfelelően – *standardnak* nevezzük. Ez a nyelvváltozat elsősorban a *nyilvános* érintkezés eszköze (oktatás, államigazgatás, tömegtájékoztató eszközök stb.), bizonyos értelemben *társadalmi és regionális korlátozás nélküli*. Társadalmi szempontból fontos, hogy a nyelvközösség tagjai elfogadják ezt a változatot, beszédtevékenységük *mintájának, modelljének* tekintik. Normájának jellege szempontjából a standard tudományos beavatkozások nyomát viseli magán, normája rögzítve van, *kodifikált*, más nyelvváltozatoknál többnyire *egységesebb*.

Az így körülhatárolt standardtól a mindennapibb nyelvhasználatban elkülönülő változatként beszélünk a *köznyelvről*, hogy ezzel tükröztesük azt a „szintbeli kettősséget”, amely a nyelvileg iskolázott, művelt beszélőknek a formálisabb és a kevésbé formális beszédhelyzetekben megnyilvánuló nyelvhasználata között van. Míg a *standard* a maga „eszményi” formájában inkább *írásban* érvényesül, addig a *köznyelv*

---

* A magyar nyelvészek VI. nemzetközi kongresszusán, 1994. augusztus 25-én elhangzott előadás módosított változata.

főként a *beszélt nyelvi* megnyilvánulásokra jellemző, noha írott formái is vannak (például magánlevél). Míg a standard normája viszonylag feszes, állandóságra törekszik, bizonyos konzervativizmus jellemzi, addig a köznyelv a nyelvi regiszterek és stílusok tágabb tartományából fogad be elemeket, szorosabb a kapcsolata a regionális nyelvváltozatokkal (vö. a *regionális köznyelv* fogalmával), normája lazább, gyorsabban változik. Végül a teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy a *nemzeti nyelv* kifejezést mi is nyelvünk minden változatának összefoglaló megnevezéseként tartjuk helyesnek használni.

A SZLOVÁKIAI MAGYAR NYELVVÁLTOZATOK ÉS KÖZNYELVI JELLEGŰ ELEMEIK

A magyar nyelv standard változatán hagyományosan a „*magyarországi nyelv*” *standard változatát* értik; ennek hatókörét azonban az egész magyar nyelvterületre kiterjesztik. Pedig a nyelv és a társadalom szoros kapcsolatából következően *szükségszerű*, hogy az eltérő társadalmi, gazdasági, kulturális stb. viszonyok az egyes közösségek nyelvhasználatában kisebb-nagyobb eltéréseket eredményezzenek. Ezek az eltérések – noha nem azonos mértékben – minden nyelvváltozatban, így a standardban is megnyilvánulnak. Ugyanannak a standardnak más-más országban használt változatait az újabb szociolingvisztikai irodalom a *standard nemzeti változatainak* nevezi; az ilyen nyelveket pedig *több központúnak* (pluricentrikusnak) tekinti, mert egynél több központban (országban) használatosak a standardra jellemző funkciókban.

A magyar nyelv Szlovákiában használt változataiban vannak olyan, a mai magyarországi nyelvhasználatban nem eleven elemek, amelyekre *teljes mértékben érvényesek a standard fenti jellemzői*: formális beszédhelyzetekben használatosak, főleg az írott nyelvben (például a sajtóban, Szlovákián belül), regionálisan nem kötöttek, a beszélőközösség által általánosan elfogadottak; egy részük ellen a nyelv művelők sem emeltek kifogást (például *alapiskola, községi hivatal*), vagy egyenesen szorgalmazták használatukat (például *művészeti népiskola, művelődési és pihenőpark*), sőt egyiküket-másikat ők maguk hozták létre (például *szakosító iskola*). A standard szerepű elemek egy része kodifikálnak tekinthető, mivel tartalmazzák őket a Szlovákiában nyelvi kérdésekben abszolút tekintélyt élvező egykori nyelvi szakbizottság anyagai, sőt két szó a *Helyesírási kézikönyvtárba* is bekerült (*alapiskola, egységes földműves-szövetkezet*).

A standard elemek tekintélyes része a *szlovákiai valósághoz* kapcsolódik; egy részüknek a magyarországi standardban is van ugyan megfelelője, de azt Szlovákiában *nem használják* (vagy csak szórványosan), többnyire azért, mert *a)* a beszélők nem is ismerik, vagy *b)* kizárólag a magyarországi intézményekhez kötik őket, *c)* olykor bizonyos tartalmi eltérés van a jelölt dolog, intézmény stb. között. E csoportokba tartoznak az általunk megvizsgált elemek közül például a következők: *városi/községi hivatal : polgármesteri hivatal; munkahivatal : munkaügyi központ; hozzáadottérték-adó (HÉA) : általános forgalmi adó (Afa); anyasági segély* illetve újabban *szülői hozzájárulás : gyermekgondozási segély*, illetve *díj; feddhetetlenségi (v. lusztrációs) vizsgálat : átvilágítás; közlekedési játszótér : KRESZ-park; kerület : megye; mezőgazdasági szövetkezet : termelőszövetkezet; pedagógiai szakközépiskola : óvónői v. óvónőképző szakközépiskola; munkanélküli-segély : munkanélküli-járadék v. -segély; szociális biztosítás : társadalombiztosítás; állami alkalmazott : közalkalmazott.*

Más esetekben a Magyarországon egyedülként használt változat a *szlovákiai szinonimájaként* használatos, vagyis mindkettő része a magyar standard szlovákiai változatának: *pedagógus : pedagógus; tanítók napja v. tanítónap v. pedagógusnap : pedagógusnap; szaktanintézet v. szakmunkásképző intézet : szakmunkásképző intézet; városkerület v. kerület : kerület; számvevőszék v. ellenőrző hivatal : számvevőszék; orvosi ügyelet v. készség : orvosi ügyelet; ügyeletes v. szolgálatos orvos : ügyeletes orvos; kulturális v. művelődési minisztérium : művelődési minisztérium; szociális minisztérium : népjóléti minisztérium; stb.* A szlovákiai forma régebben olykor Magyarországon is használatos volt, de a szótárak többnyire elavultnak vagy régiesnek minősítik, például *restitúció v. kárpótlás : kárpótlás; novellizáció v. törvénytervezet-módosítás : törvénytervezet-módosítás; (egyetemi) kar v. fakultás : (egyetemi) kar; legiszlátíva v. törvényhozás : törvényhozás; stb.*

Vannak olyan szlovákiai magyar, standardnak is tekinthető szavak és kifejezések is, melyeknek Magyarországon *többféle megfelelője lehet*, mivel a szlovákiai magyar szó alapjául szolgáló szlovák mintának tág, összefoglaló jellegű a jelentése, illetve lényeges eltérés van a szlovák és a magyar szavak jelentésszerkezete között. Például a *politikai reprezentáció v. képviselőlet* kifejezés vonatkozhat egy párt *politikai vezetésére*, a legfőbb *közjogi méltóságokra*, az ország *vezetőire* stb.; a *polgár* szónak a magyarországi standardban megfelelhet az *állampolgár*, a *lakos*, a *lakosság* és természetesen a *polgár* is; az *összpontosítás* szó kontextustól függően többek között a következő szavak valamelyikével adható vissza:

megbeszélés, összejövétel, gyakorlás, gyakorlat, edzés, edzőtábor, próba, tanfolyam; az iskolázás lehet tanfolyam vagy átképzés; stb. Ide sorolhatjuk a két ország intézményeinek eltérő szervezettségéből adódó sajátos megnevezéseket is, például szakosító iskola ('érettségit követő kétéves, szakképzést nyújtó, nem felsőfokú intézmény'); pedagógiai főiskola ('olyan felsőfokú intézmény, ahol mind tanár-, mind tanítóképzés folyik'). A teljesség kedvéért megemlítnünk még néhány intézménynevet, melyek – még ha van is a másik országban azonos nevű intézmény – természetesen nem használhatók egymás szinonimájaként, például Közegészségügyi Állomás : Közegészségügyi-járványügyi Állomás (Tisztiorvosi Szolgálat); az SZK Monopóliumellenes Hivatala : Versenyhivatal; Szlovák Pedagógiai Kiadó : Tankönyvkiadó Vállalat; Nemzeti Vagyonalap : Állami Vagyonkezelő Rt.

ELTÉRÉSEK A HATÁROKON KÍVÜLI BESZÉLŐKÖZÖSSÉGEK KÖZNYELVÉBEN

A köznyelvnek fentebb említett jellemzői alapján érthető, hogy a határokon kívüli magyar beszélőközösségek *köznyelve* mind a magyarországihoz, mind egymáshoz képest *még több eltérést mutat*, mint amennyi a standard egyes állami változatai között van. A standard elemektől eltérően ezek *kodifikálatlanok*; nem kötődnek annyira szorosan az illető ország intézményrendszeréhez, referenciális szempontból jóval *tágabb területet* ölelnek fel (például ételnevek, árucikkek). Nagyobb teret kapnak bennük a nyelvjárási alapú *regionalizmusok* és a *kontaktusjelenségek* is.

Az előbb felsorolt szavak és kifejezések standard jellegét bizonyítja az a tény is, hogy egy részük *az élőbeszédben nem is használatos*: helyettük a beszélők köznyelvének minősíthető elemet használnak. Ezek többnyire szerkezetüket tekintve szorosabban kötődnek a szlovák mintához, de ritkán tartoznak a direkt kölcsönzések közé; a direkt kölcsönzések közül köznyelvének csupán néhány nemzetközi szót és egypár, szlovák elemekre visszamenő betűszót tekinthetünk. Az érezhetően szlovák eredetű elemek zöme a szlovákiai magyar szókincs szubstandard részéhez sorolható. Így például az *egészségügyi központ* v. *rendelőintézet* köznyelvi megfelelője a *poliklinika* (a szubstandardban *ústav* – sz. *ústav* is); a *szakosító iskola* a köznyelvben *feléptményi iskola* (a sz. *nadstavbová škola* tükörfordítása); a mai *községi hivatal*, illetve az egykori *helyi nemzeti bizottság* köznyelvi megfelelője a szlovák eredetű *emenvé* betűszó; az egykori *egységes földműves-szövetkezet* a *jéerdé*; a *hozzáadottérték-adó* a *dépéhá*; stb.

Azokban az esetekben, melyekben a szlovákiai magyar standardban *vagylagosan* használatos a Magyarországon is élő és a sajátosan szlovákiai forma, a köznyelv a sajátosan szlovákiai, vagyis a szlovákra jobban hasonlíthatót részesíti előnyben, például *lusztráció*, *fakultás*, *kollaudáció* ('használatbavételi engedély kiadása, illetve az azt megelőző helyszíni szemle').

A köznyelvi kifejezések nagy részének standard megfelelője a *magyarországi standarddal azonos*. Ezek is szinte kizárólag indirekt kölcsönzések, vagyis olyan jelentéskölcsönzések és tükörszavak (tükörfelfejezések), amelyek szlovák mintára mennek ugyan vissza, de nagyon sok esetben mind alaki felépítésüket, mind jelentésszerkezetüket tekintve belesimulnak a magyar nyelv rendszerébe. Ilyenek például a következők: *átmegy valakin (a fejfájás, a betegség)* 'megszűnik'; *nafta* 'gázolaj, fűtőolaj'; *szabadságol* 'szabadságon van'. A köznyelvnek tekintett elemek között is található olyanok, melyeknek Magyarországon nincs egyetlen általánosan elfogadott megfelelőjük, például *valaki valahol ül* 'ott van az irodája'; *kikiabál valakit* 'nyilvánosan leleplezi valakinek a tettét'; *megvárásra* (megcsinál valamit) 'azonnal, helyben, (a javítást) meg lehet várni'; stb.

MEGHONOSULT DIREKT KÖLCSÖNZÉSEK A SZLOVÁKIAI MAGYAR NYELVVÁLTOZATBAN

Több kutatásunk eredménye is arra utal, hogy a laikus beszélők az ilyen típusú szavak idegen eredetét általában nem érzik. Az egyik vizsgálat során az adatközlőknek – két nyugat-szlovákiai középiskola diákjainak és pedagógusainak – mesterségesen összeállított szövegekben föl kellett ismerniük a „Magyarországon nem használatos” szavakat, kifejezéseket.

A direkt kölcsönzések (például *úsztav* 'rendelőintézet'; *oszobné* 'személyzeti osztály'; *szanítka* 'mentőautó'; stb. felismerési aránya szinte minden esetben 90 százalék fölött volt, legtöbbször megközelítette a 100 százalékot. Érdemes itt felsorolni a kivételeket (zárójelben a felismerési arány): *nanuk* 'jégkrém' (82%), *televízor* 'tévékészülék' (80%), *invalid* 'rokkant' (74%), *doktorka* 'doktor nő' (71%), *válenda* 'heverő' (55%), *infarkt* 'infarktus' (46%), *jogurt* 'joghurt' (23%). Ezek közül a *nanuk* eredetileg márkanév, a *válenda* olyan származék, melynek alapszavát a laikus beszélők nem ismerik fel (tehát nem érzik kifejezetten szlováknak), a többi szó pedig (a szlovákban is) érezhetően idegen eredetű, s etimónja a magyarban sem ismeretlen.

Az indirekt kölcsönzések fölismerési aránya így alakult: a) 5 százalék

alatt: *bejárat* 'lépcsőház' (0,96%), *hivatalos órák* 'ügyfélfogadás' (1,92%), *sósrúd* 'ropi' (0,96%), *halkenő* 'halkrém' (0,96%), *fehér* (joghurt) 'natúr (joghurt)' (0,96%); *b*) 5 százaléknál magasabb: *fal* 'szekrényosor' (13%), *anyasági* 'gyes' (13%), *sárga málna* 'üditő' (14%), *pástétom* 'májkrém' (18%), *anyaszabadság* 'gyes' (29%), *almaszirup* 'almaszörp' (30%), *blokk* 'bérház, tömbház' (52%). Meg kell azonban jegyezni, hogy azoknak az adatközlőknek az aránya, akik meg is adták a Magyarországon nem használnak jelölt szó magyarországi megfelelőjét, minden esetben 1 százalék alatt volt.

Egy másik vizsgálatban, melyben kilenc különböző szlovákiai magyar középiskola egy-egy magyar tannyelvű osztályának diákjai vettek részt, a tanulóknak a megadott szinonimák közül kellett megjelölniük az általuk használtakat, illetve a környezetükben hallottakat. Az adatközlőknek több, mint 70 százaléka állította, hogy maga is használja például a következő szavakat: *invalid* (70%), *brigád* 'építőtábor' (70%), *nanuk* (79%), *kecsup* 'ketchup' (77%), *tincsi* 'ropi' (85%), *fix* 'filctoll' (89%). Egy hasonló, de más nyelvi anyagon és más helyen (6 szlovákiai és 3 magyarországi iskolában, 1604 diák bevonásával) folytatott kérdőíves felmérés során a szlovákiai magyar adatközlőknek legalább 50 százaléka választotta a következő kölcsönzavakat: *intri* 'kollégium, kolesz' – szm. *internát* – sz. *internát* (53%); *tyepláki* 'mackó, tréningruha, szabadidőruha' – sz. *tepláky* (59%); *zsuvi* 'rágó(gumi)' – szm. *zsuvacska* – sz. *žuvačka* (64%); *blokk* 'tömbház, bérház' (69%); *szemafor* 'közúti jelzőlámpa' (70%).

A SZLOVÁKIAI MAGYAR STANDARD ÉS KÖZNYELVI ELEMELK SZÓTÁRAZÁSA

Eddigi kutatásaink alapján megállapíthatjuk, hogy a szlovákiai magyar nyelvváltozatok sajátos szókincsén belül elég jól elkülöníthető három réteg: a *standard*, a *köznyelvi* és a *szubstandard* elemeké. Ezek közül a *standard* és a *köznyelvi* elemeket szükség volna a *Magyar értelmező kéziszótár* most készülő új kiadásába is felvenni (ez az igény már 1983-ban felmerült). Hogy pontosan melyek legyenek azok, annak tisztázására még további vizsgálatokra van szükség, hiszen az általunk bemutatottak csak egy viszonylag kis részét képezik annak a szókincsnek, amelyet százazrek tekintenek a sajátjuknak, magyarnak. Ha nem a *magyar* nyelv értelmező szótára szorít nekik helyet, akkor vajon milyen nyelvű szótárba kell őket utasítani?

Szabad Újság, 1994. december 7. 9.